

AGENDA LA ICONOGRAFIA CANTEMIREȘTILOR. UN PORTRET NECUNOSCUȚ AL SMARAGDEI-ECATERINA CANTEMIR-GOLIȚĂNA*

Acad. **Andrei EȘANU**,
Valentina EȘANU, cercetător științific

The paper *Contributions to Cantemirian iconography. An unknown portray of Smaragda-Ecaterina Cantemir-Golițan* is listing the recent investigations and findings that are bringing evidence to the fact that Dimitrie Cantemir and his descendants in Russia were open to Western Europe cultural trends, element confirmed by the fact that they were inviting masters from France, Italy and other countries European countries to paint their family members portraits. Several paintings were exposed in their residences from Sankt-Petersburg and Moscow. During a visit in 2008 of the „A.S.Pușkin” Fine Arts Museum the authors of the paper indentified an unknown portray of princes Ekaterina Dimitrievna Golițina [Cantemir] painted in Paris in 1757 by Jean-Marc Nattier (1685-1766).

În paralel cu alte aspecte, de o atenție deosebită în cercetarea vieții și activității diferitor reprezentanți ai neamului Cantemireștilor s-a bucurat și iconografia acestora. Problema în cauză a acumulat o interesantă bibliografie în plan european care, de altfel, cuprinde și un bogat material ilustrativ¹. Informații sporadice

* Studiu efectuat în cadrul Programului de Stat „Dinastia Cantemir: polifonismul preocupărilor științifico-artistice”.

¹ **Caradja, Constantin**, Contribuție la iconografia Cantemireștilor, în *Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău*, Chișinău, 1925, vol. XVI, p. 1-2. **Якунина Л.И.**, Отпечаток на шелку гравюры с изображением Дмитрия Кантемира, в кн. *Труды Государственного Исторического Музея*, вып. 14, *Сборник статей по истории СССР XVI-XVIII вв.*, Москва, 1941, с. 83-91. **Calimachi Scarlat, Block Vladimir, Georgescu-Ionescu Elena**, Dimitrie Cantemir. Viața și opera în imagini, București, 1963, 167 p.+ il. **Cioranescu, George, Le Hospodar de Valachie’ du Musée de Rouen**, dans *Revue des études roumaines*, Paris, 15, 1975, p. 85-96. Idem, Contribution à l’iconographie cantemirienne, dans *Südost- Forschungen*, t. XXXVI, R. Oldenbourg/München, 1977, p. 222-229. Idem, Une gravure rare représentant D.Cantemir à cheval, dans *Südost-Forschungen*, t. XXXVIII, 1979, p. 223-225. **Rezachevici, Constantin**, Primul portret al lui Dimitrie Cantemir după bătălia de la Stănilești, în *Magazin istoric*, București, 1981, nr. 8(173), p. 31-37. **Фомин С.** Загадка исторического портрета, в *Горозонт*, Кишинёв, 1985, № 11, с.54-58. **Idem, С.** Кантемиры в изобразительных материалах. Кишинёв, 1988, 96 с.

privind portretistica Cantemireștilor conțin și diverse lucrări apărute în ultima vreme.

Este demn de atenție faptul că atât Dimitrie Cantemir, cât și urmașii săi direcți din prima și cea de-a doua căsătorie, s-au raliat destul de rapid la curente și influențele culturale care veneau tot mai puternic din occident, la uzanțele de a-și împodobi interioarele palatelor cu tablouri, de a invita pictori, nu rareori dintre cei mai vestiți (italieni, francezi ș.a.), să le picteze portretele, cu care își înfrumusețau locuințele lor. Precum arată S. Fomin, Dimitrie Cantemir, după stabilirea sa în Rusia, acumulase o întreagă colecție de portrete ale membrilor familiei sale, pânze care, la fel ca și alte proprietăți mobile și imobile, conform legilor rusești, urmau să treacă prin moștenire fiului mai mare². Publicarea în ultimii ani a unor documente necunoscute din arhivele rusești a arătat că în epoca imediat următoare de după moartea lui Petru I, intră tot mai mult în obiceiul nobilimii ruse, printre care și al fraților Cantemir (Maria, Matei, Constantin, Șerban, Antioh, Smaragda-Ecaterina) să-și înobileze odăile nu numai cu icoane încadrate în rame scumpe, cu arme, oglinzi masive, dar și cu diferite tablouri, inclusiv peisaje, naturi statice, portrete lucrate de maeștri occidentali. Ba mai mult, unii cercetători ruși consideră drept reprezentative pentru întreaga nobilime rusă din prima jumătate a sec. al XVIII-lea felul cum își amenajau Cantemireștii interioarele palatelor³.

Astfel, din conținutul inventarului „... a toate câte se aflau în palatul din Sankt-Petersburg” al lui Constantin Cantemir, întocmit în 1747 în urma decesului acestuia⁴ (casa de piatră situată pe strada Milionaia, moștenită de la Dimitrie Cantemir), constatăm că, de rând cu mulțimea de lucruri (mobilier, veselă, lenjerie de pat, îmbrăcăminte, bijuterii, instrumente muzicale, arme, cărți ș.a.), sunt trecute tablouri și portrete. Pe lângă alte lucruri inventariate, în casa mai sus arătată a lui Constantin Cantemir, într-un cufăraș la nr. 12 găsim consemnate două portrete mici. Unul, de formă ovală presărat pe margini cu briliante, înfățișându-l pe cneazul

² **Фомин С. В.**, Загадка исторического портрета, в *Горозонт*, Кишинёв, 1985, № 11, с. 56. Conform principiului maioratului aceste proprietăți trebuiau să treacă în posesia lui Matei, fiul mai mare al lui Dimitrie Cantemir. După cum s-a văzut mai târziu în anumite împrejurări a reușit să pună mâna pe toate averile părintești Constantin Cantemir, între care și portretele de familie.

³ **Байбурова Р.М.**, Богатый дворянский дом 40-х годов XVIII века. Внутреннее устройство, убранство, вещи (на примере домов братьев Кантемиров), в кн.: *Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология*. Ежегодник 1994 г., Москва, 1996, с.409-444.

⁴ *Ibidem*, Приложение 1, «Опись оставших после смерти лейбгвардии Преображенского полку капитана князь Константина Кантемира сына Кантемира в Санкт Петербургском его каменном доме состоящем в Миллионной улице ... апреля 29 дня 1747 г.», с. 422-433.

Constantin Cantemir, iar altul de formă pătrată cu chipul lui Serghei Golițan, cumnatul acestuia din urmă, bătut cu 12 pietre scumpe de culoare roză⁵. În altă cutie, în care se păstrau diferite bijuterii, aflăm și un mic portret al cneazului Constantin Cantemir imprimat pe o plăcuță de argint⁶. Într-o magazie situată în partea „de sus a palatului” este trecut la inventar „portretul cneazului Cantemir, tatăl (Dimitrie Cantemir - n.n.) într-o ramă veche aurită”⁷. În același inventar la compartimentul arme sunt înscrise și „cinci tablouri în rame negre pictate pe pânză și trei – fără rame, inclusiv portretul defunctului cneaz Constantin Cantemir și al soției sale (cneaghina Anastasia Golițana-Cantemir – n.n.)”⁸. Pe lângă portretele Cantemireștilor, din același palat al lui Constantin din Sankt Petersburg sunt atestate și pânze înfățișându-i pe țarul Petru cel Mare și soția sa Ecaterina Alexeevna, țarina Elizaveta Petrovna și țarevicul Petru al II-lea⁹.

Deși după moartea lui Antioh Cantemir la Paris în 1744 multe din lucrurile acestuia, inclusiv „portretele, tablourile...” (care în timpul misiunii diplomatice împodobeau locuința sa¹⁰) erau lăsate conform testamentului¹¹ fraților săi Matei și Serghei, iar „vesela de argint” – surorii Maria, le aflăm ulterior trecute în inventarul lucrurilor din casa lui Constantin Cantemir, deși acesta din urmă nu figura printre moștenitori. Aceasta ne face să presupunem că cele 8 (5+3) tablouri, la fel ca și argintăria adusă din Paris după moartea lui Antioh, le-a oprit sie Constantin Cantemir contrar celor prevăzute în testamentul fratelui său¹².

Dacă trecem imaginar pragul casei altui urmaș al lui Dimitrie Cantemir, de astă dată cea a lui Șerban

(Serghei) Cantemir, situată pe strada Pokrovka din Moscova, conform unui alt inventar întocmit de astă dată în 1749¹³, printre lucrurile sale constatăm că „... în sala mare de asupra ușii erau fixate două tablouri, iar nefixate șapte, în odaia din față [se aflau alte] două tablouri mari de tavan”, precum și „tablouri pe pânză în rame vechi de aur” și „două portrete: unul al prințesei Maria Dmitrievna, altul – al răposatei Ismaragda Dmitrievna [fiicele lui D.Cantemir-n.n.]”¹⁴. Trecând în alte spații ale aceluiași imobil moscovit observăm că abundența de tablouri și portrete e și mai mare. Dintre acestea sunt trecute la același inventar de lucruri aflate în sufragerie: „... tablouri pe pânză în rame vechi de aur înfățișându-l pe Apostolul Petru, altul – „Nașterea lui Hristos” și un altul - pe o damă cântând la harpă”. În odaia din colț, diacul constată prezența unui tablou de asupra ușii în ramă neagră (să fie oare unul din cele 5 tablouri în rame negre din palatul lui Constantin Cantemir din Sankt-Petersburg, parvenite, precum am admis, de la Antioh Cantemir?). Într-o altă odaie de la parter sunt înscrise la inventar: „... pe pânză în ramă aurită portretul „Împărătesei suverane Ecaterina Alexeevna și alte portrete pe pânză: 1. Al bătrânului cneaz (Dimitrie Cantemir – n.n.), 2. Al bătrânei cneaghine (Casandra Cantemir-Cantacuzino, prima soție lui Dimitrie Cantemir – n.n.), 3. Al prințesei Maria Dmitrievna (Cantemir – n.n.), 4. Al prințesei Ismoragda (sic!) Dmitrievna (Cantemir – n.n.), 5. Al cneazului Serghei Dmitrievici (Cantemir – n.n.), 6. Al cneazului Antioh Dmitrievici (Cantemir – n.n.), precum și două tablouri pe pânză înfățișând o damă citind o carte”¹⁵. Aceste două din urmă lucrări o reprezentau, probabil, pe Maria Cantemir căreia, precum se știe, i-a plăcut foarte mult „dulcea zăbavă” – cititul cărților¹⁶.

Datorită faptului că Serghei Cantemir, fiind un om disciplinat, își inventaria minuțios averile, au ajuns până la noi asemenea documente care oferă prețioase informații privind aspectul cercetat în studiul de față. Astfel, din inventarul întocmit în 1750 și mai ales cel din 1754 al lucrurilor din imobilul său din Moscova, constatăm că după partajarea averii lui Constantin Cantemir (1747) o parte din lucrurile sale au trecut în posesia lui Serghei Cantemir,

⁵ Ibidem, 423.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, p. 431.

⁸ Ibidem, p. 428.

⁹ **Фомин С.** Кантемиры в изобразительных материалах. Кишинёв, 1988, с.66; **Байбурова Р.М.**, Богатый дворянский дом 40-х годов XVIII века. Внутреннее устройство, убранство, вещи (на примере домов братьев Кантемиров), в кн.: *Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология.* Ежегодник 1994 г., Москва, 1996, с. 434.

¹⁰ **Шимко И.** Новые данные к биографии кн. Антиоха Кантемира и его ближайших родственников. По документам хранящихся в Московском архиве Министерства Юстиции, в *Журнал Министерства Народного просвещения*, 1891. Отдельный оттиск, с. 135.

¹¹ [Бантыш-Каменский Н.Н.], **Родословие князей Кантемиров**, в кн. Беер [Феофил Сигфрид]. *История о жизни и делах молдавского государя Константина Кантемира, с российским переводом и с приложением родословия князей Кантемиров*, Москва, Унив[ерситетская] тип[ография], 1783, с.346-355.

¹² Așa de exemplu, printre obiectele de argint, în special vesele, care conform testamentului trebuiau să treacă în posesia Mariei Cantemir, așa și nu au fost transmise surorii lor, rămânând în posesia lui Constantin Cantemir până la moartea acestuia.

¹³ **Байбурова Р.М.**, Богатый дворянский дом 40-х годов XVIII века. Внутреннее устройство, убранство, вещи (на примере домов братьев Кантемиров), в кн.: *Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология.* Ежегодник 1994 г., Москва, 1996, Приложение 2, «Опись имеющимся в московском доме разных вещей князя Сергея Дмитриевича Кантемира а какова звания оныя вещи о том являются при сем 1749 году февраля 2 дня», с. 433-443.

¹⁴ Ibidem, p. 433.

¹⁵ Ibidem, p. 434.

¹⁶ **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Maria Cantemir (1700-1757), în *Dinastia Cantemireștilor (secolele XVII-XVIII)*, Coordonator și redactor științific acad. Andrei Eșanu, Chișinău, Știința, 2008, p. 462-476.

Foto 1: Dimitrie Cantemir. Gravură de autor necunoscut, după portretul nr. 104 din Arhiva Principală din Moscova a Ministerului de Externe al Rusiei, 1734

deoarece, de rând cu portretele arătate mai sus, în registrul din 1749, în cel din 1754 sunt trecute și portretele soției lui Constantin Cantemir - cneghinea Anastasia Golițana și ale fratelui ei, cneazul Serghei Dmitrievici Golițan¹⁷.

După cum observă cercetătoarea rusă R. M. Baiburova, interioarele caselor celor doi frați Cantemir erau împodobite cu pânze împărțite în trei categorii: prima - portrete ale familiei imperiale; a doua - portrete ale membrilor familiei Cantemir; a treia - diverse tablouri reprezentând peisaje, portrete ale unor persoane și alte subiecte¹⁸. Din păcate, nici unul dintre scribii care au întocmit inventarele respective nu au indicat vreun autor al acestor numeroase pânze.

Deși prin studiul monografic al lui Serghei Fomin¹⁹, apărut cu peste 20 de ani în urmă, a fost identificat, mai ales în colecțiile din Rusia, un număr destul de mare dintre portretele Cantemireștilor,

¹⁷ Байбурова Р.М., Богатый дворянский дом 40-х годов XVIII века. Внутреннее устройство, убранство, вещи (на примере домов братьев Кантемиров), в кн.: *Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология*. Ежегодник 1994 г., Москва, 1996, p. 444, nota. 28.

¹⁸ Ibidem, p. 412.

¹⁹ Фомин С. Кантемиры в изобразительных материалах. Кишинёв, 1988, 96 с.

Foto 2: Dimitrie Cantemir. Gravură de autor necunoscut, după portretul nr. 105 din Arhiva Principală din Moscova a Ministerului de Externe al Rusiei (astăzi din colecția Olsufiev a Bibliotecii Naționale a Rusiei din Moscova), după 1723

totuși, căutările în această privință trebuie continuate, cu toate că o parte dintre ele s-au pierdut în timpul evenimentelor tragice din Rusia din I jumătate a sec. XX.

Astfel, portretele lui Dimitrie Cantemir, care au trecut în posesia lui Constantin Cantemir, iar de la el la Șerban Cantemir, după moartea acestuia din urmă, conform testamentului²⁰ cea mai mare parte a averilor sale au trecut în posesia coroanei ruse²¹. Potrivit aceluiași testament documentele, manuscrisele, cărțile acumulate în casa lui Șerban Cantemir de la tatăl și frații săi, au fost depuse după 1780 de N.N. Bantăș-Kamenskii la Arhiva Principală din Moscova a Ministerului de Externe al Rusiei²². Printre aceste materiale se aflau și două portrete ale lui Dimitrie Cantemir, înregistrate ulterior sub nr. 104 și 105 cu descrieri sumare, care ne permit să ne facem o reprezentare destul de clară

²⁰ Scrisoarea testamentară din 22 decembrie 1776 (Жудин И.М., Семья Кантемира и Дмитровка, Орел, 2005, с. 53-54.

²¹ Ucazul Senatului din 10 și 11 iulie 1780 (Ibidem, p. 67-71).

²² Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, **Opera lui Dimitrie Cantemir în manuscrise și ediții princeps. Repertoriu**, în *RIM*, 2008, nr. 4, p. 27-28.

Foto 3: Antioh Cantemir. Copie ulterioară după un portret din 1734 de Giacomo Amiconi

despre ele²³. Portretul nr. 104 îl reprezintă pe fostul principe al Moldovei „în zale, într-o mantie roșie cu hermină, în perucă înaltă abundent pudruiată, cu un scurt sceptru în mâna dreaptă, sprijinit de masă, iar cu stânga – pe o carte”, iar portretul nr. 105 îl înfățișează pe Dimitrie Cantemir „cu barbă și păr lung, în zale, în aceeași mantie purpurie cu hermină, cu un mic portret al împăratului Petru I la piept; în colțul stâng de sus plasată stema Cantemireștilor”. Autorii ambelor portrete nu sunt cunoscuți, dar la sigur ele au fost realizate după 1711: dacă primul poate fi datat post 1719, cel de-al doilea – ante 1720. Or, se știe că portretul lui Petru I bătut cu pietre scumpe i-a fost înmănat domnului moldovean în vara anului 1711 la Iași și că până la căsătoria lui Dimitrie Cantemir cu Anastasia Trubețkaia (ianuarie 1720) acesta a continuat să rămână în aceleași veșminte moldo-orientale, iar după căsătorie și-a ras barba și a îmbrăcat haină europeană și peruca. Cel puțin până în 1898 ambele portrete făceau parte din colecțiile arhivei mai sus arătate, fiind, se pare, pierdute în timpul celui de-I Doilea Război Mondial²⁴.

S-a constatat că portretele cunoscute astăzi ale lui Dimitrie și Antioh Cantemir sunt de două feluri: *portrete pictate* și *portrete gravate*. De regulă, *portretele gravate pornesc de fiecare dată de la un original pictat în ulei pe pânză*. Se admite, că portretul gravat al lui „D.Cantemir” inclus în edițiile engleză (1734) și germană (1745) ale „Istoriei Imperiului Otoman” au avut la bază un portret pictat al principelui. Precum susțin mai

mulți cercetători, această gravură²⁵ a fost făcută după portretul nr. 104²⁶ din colecția menționată mai sus, din Rusia. (Foto 1). După cum demonstrează cercetătoarea rusă E.I. Itkina²⁷, de pe portretul nr. 105, de asemenea, a fost realizată o gravură reprezentându-l pe Dimitrie Cantemir²⁸, păstrată astăzi în colecția Olsufiev din Biblioteca Națională a Rusiei din Moscova, căci are aceleași caracteristici indicate în catalogul editat în 1898. (Foto 2). Din păcate, cele mai vechi portrete ale fostului domn moldovean, de pe care s-au realizat gravurile arătate mai sus, fie sunt pierdute, fie nu se cunoaște locul de păstrare. Oricum, gravurile ajunse până astăzi ne permit să ne facem o reprezentare până astăzi de clară despre originale de pe care s-au executat acestea.

Cercetătorul rus S.O.Androsov arată că Antioh Cantemir, pe când era ambasador la Londra (1732-1738), s-a întâlnit pe la 1734 cu pictorul italian Giacomo Amiconi (1675-1752) care a realizat la comanda acestuia câteva portrete²⁹, dintre care unul reprezentându-l pe Antioh Cantemir, portret cunoscut astăzi după multiple reproduceri ulterioare, fără să fie stabilit locul de păstrare a originalului³⁰. (Foto 3). Se pare că însuși Antioh Cantemir deprinsese măiestria de pictor, căci până la noi a ajuns un autoportret al său din colecția Bibliotecii Naționale din Sankt-Petersburg, publicat de Ștefan Lemny³¹. La o primă examinare am constatat că această lucrare îl reprezintă pe Antioh la vârsta adolescenței, adică

²⁵ Dacă autorul portretului gravat al lui D.Cantemir inclus în ediția engleză a *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire*. London, 1734, rămâne necunoscut, apoi cel din ediția germană *Geschichte des Osmanischen Reichs nach seinem Anwachs und Abnehmen*, Hamburg, 1745 este executat de Cristian Fritsch după cel din ediția londoneză.

²⁶ Фомин С. Кантемиры в изобразительных материалах. Кишинёв, 1988, с. 75-76. Иткина Е.И., Неизвестный гравированный портрет: В.В. Голицын или Д.Кантемир?, в кн. *Русский исторический портрет. Эпоха парсуны*. Материалы конференции, Москва, 2006, с.155-156.

²⁷ Иткина Е.И., Неизвестный гравированный портрет: В.В. Голицын или Д.Кантемир?, в кн. *Русский исторический портрет. Эпоха парсуны*. Материалы конференции, Москва, 2006, с. 142-161.

²⁸ Deși era cunoscută de mai multă vreme, se considera că pe această gravură era reprezentat V.V.Golițan (Иткина Е.И., Неизвестный гравированный портрет: В.В. Голицын или Д.Кантемир?, в кн. *Русский исторический портрет. Эпоха парсуны*. Материалы конференции, Москва, 2006, с.142-144).

²⁹ Андросов, С. О., Русские заказчики и тальянские художники в XVIII в. [Текст] : научное издание, СПб., Дмитрий Буланин, 2003, 286, [10] с. + ил.

³⁰ Фомин С. Кантемиры в изобразительных материалах. Кишинёв, 1988, с. 86-90.

³¹ Antiochus Cantemir, *Autoportrait en miniature, ca. 1736* (Lemny Ștefan, Les Cantemir. L'aventure européenne d'une famille princière au XVIIIe siècle, Paris, Éditions Complexe, 2009, 320 p.) .

²³ Московский главный архив Министерства иностранных дел. Портреты и картины, хранящиеся в нем, Москва, 1898, Вып. 1, с. 18.

²⁴ Фомин С. Загадка исторического портрета, в *Горизонт*, Кишинёв, 1985, № 11, с.57.

Foto 4: Antioh Cantemir. Autoportret în miniatură, ante 1732

până la plecarea sa în străinătate, ceea ce ne face să datăm „autoportretul” cu ante 1732. Ba mai mult, portretul gravat de maestrul german F.A. Brockhaus pentru cunoscuta ediție de scrieri ale lui Antioh Cantemir din 1867³² a pornit, se pare, de la acest „autoportret”, ceea ce pare să confirme principiul că gravurile erau realizate după portrete pictate anterior. (Foto 4-5).

Rezultate surprinzătoare mai pot oferi atât cercetările în muzeele și colecțiile din Rusia, cât și din Vestul Europei, unde în anumite împrejurări s-au acumulat și valori culturale parvenite din Est. Pentru exemplificare venim mai jos cu un studiu de caz, care este deosebit de grăitor în această privință.

După publicarea monografiei menționate a lui Serghei Fomin în care, în afară de portretele masculine ale Cantemireștilor, sunt luate la evidență și caracterizate cu rigurozitate și cele feminine (Casandra Cantemir³³, Smaragda sau Maria Cantemir³⁴, Anastasia Trubețkaia-Cantemir³⁵, Smaragda-Ecaterina Cantemir-Golițana³⁶) părea că nu mai pot fi întâlnite alte opere portretistice ce țin de această din urmă galerie. Mare însă ne-a fost satisfacția când în toamna anului 2008, în una din sălile Muzeului de Arte Plastice „A.S.Pușkin” din Moscova, în care era desfășurată o expoziție

³² Кантемир Антиох Дмитриевич. Сочинения, письма и избранные переводы. В 2-х томах. Том 1. Сатиры, мелкие стихотворения и переводы в стихах. С портретом автора, статья о А. Кантемире и с прим. В.Я.Стоюнина. Ред изд. П.А. Ефремов, Спб., Изд. И.И. Глазунова, 1867, CX111+559+50 с.

³³ Ibidem, p. 31.

³⁴ Ibidem, 36.

³⁵ Ibidem 39, 41.

³⁶ Ibidem, p. 42-45.

Foto 5: Antioh Cantemir. Gravură din 1867 de F.A. Brockhaus după Autoportret, ante 1732

temporară cu tablouri ale pictorilor francezi din sec. al XVIII-lea, din fondurile acestei prestigioase instituții culturale moscovite, sub nr. inv. 747 am recunoscut între pânzele expuse un portret original descris și publicat de S.Fomin al „E.D.Golițina” (Smaragdei-Ecaterina Cantemir-Golițana (1720-1761)³⁷ – n.n.) aparținând pictorului francez Louis Michel Vanloo (1707-1771), executat în Franța la 1759 (Foto 6). În imediata vecinătate era plasat portretul soțului ei, cneazul Dmitrii Mihailovici Golițan (1721-1793), pictat de Drouais le fils, François-Hubert (1727-1775) în anul 1762 (nr. inv. 894). Vom arăta printre altele că D.M.Golițan, căsătorit cu Smaragda-Ecaterina, fiica lui Dimitrie Cantemir, în 1751, se trăgea dintr-o veche dinastie de cneji ruși renumită prin vastul său orizont politic și cultural, evidențiindu-se printr-o îndelungată carieră diplomatică la Paris și mai ales la Viena (timp de 30 de ani), mare filantrop și colecționar de artă (Foto 7).

Însă marea surpriză abia urma, căci în sala învecinată am observat, printre alte interesante opere, un portret, încadrat într-o somptuoasă ramă aurită, care înfățișa un chip luminos cunoscut nouă. Apropiindu-ne de acest enigmatic portret am realizat că de pe pânză ne privește aceeași Smaragda-Ecaterina Cantemir-Golițana. Figura ei este pictată de pictor până la brâu, cuprinzând

³⁷ Dergaci, Nicoale, Un vlăstar din arborele genealogic al Cantemireștilor, în *Buletin științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie*. Serie nouă, Chișinău, vol. 7, p. 249-256. Eșanu Andrei, Eșanu, Valentina, Smaragdei-Ecaterinei Cantemir-Golițan (1720-1761), în *Dinastia Cantemireștilor (secolele XVII-XVIII)*, Coordonator și redactor științific acad. Andrei Eșanu, Chișinău, Știința, 2008, p.490-492.

Foto 6: Prințesa Ekaterina Dimitrievna Golițana [Cantemir]. Portret de Louis Michel Vanloo. Paris, 1759

Foto 7: Cneazul Dmitrii Mihailovici Golițan. Portret de François-Hubert Drouais the Younger. Paris, 1762

cea mai mare parte a pânzei, corpul ușor întors spre dreapta, iar capul la fel de ușor spre stânga, tânără, frumoasă, elegantă, îmbrăcată într-o rochie de culoare albastră-vineteie, ochi căprui, inteligenți, frunte înaltă, sprâncene delicat arcuite, obraji îmbujorați, părul modest coafat și abundent pudruit, acoperit preponderent spre spate cu un văl străveziu, care este prins în păr cu o agrafă cu un diamant alunecând spre frunte, iar pe dreapta capului sunt fixate în păr trei flori mici de diferite culori. Umerii și pieptul ușor dezveliți ce lasă să fie văzută o piele gingașă albă. Din spate peste umărul stâng e aruncată o bogată salbă de perle, care vine să sublinieze noblețea persoanei înfățișate. (Foto 8). Am constatat că într-adevăr este vorba de portretul fiicei mai mici a lui Dimitrie Cantemir din căsătoria cu Anastasia Trubețkaia, acesta făcând parte din colecția „Cneazului Golițan” cu numărul de inventar 1034, pânză, în ulei, 54 x 45 cm, depozitată în fondurile aceleiași instituții muzeale moscovite³⁸. Portretul a fost pictat după natură în anul 1757, pe când soții Golițan se aflau la Paris, de pictorul francez Jean-Marc Nattier (1685-1766), cunoscut în Rusia încă din 1717,

³⁸ Aducem și pe această cale cele mai sincere mulțumiri direcției și colaboratorilor Muzeului de Arte Plastice „A.S.Pușkin” din Moscova, care ne-au permis să fotografiem portretele menționate în studiul de față.

când a executat portretele pereche ale lui Petru I și a soției sale Ecaterina I³⁹.

Portretul în cauză are o interesantă istorie reconstituită cu anumite lacune în literatura de specialitate. Mai multă vreme nu s-a știut cine este redat pe această pânză, căci relativ recent acesta figura în colecțiile Muzeului de Arte Plastice „A.S. Pușkin” din Moscova sub denumirea „Portret feminin”. Probabil, după întoarcerea cneazului D.M. Golițan în Rusia, el a adus cu sine și întreaga sa colecție de portrete, dintre care mai multe au ajuns până în zilele noastre. Nu se cunoaște în detalii care a fost soarta acestei colecții, dar pe la începutul sec. XX „Portretul feminin” aparținea cneazului M.A. Vasilcikov, care l-a oferit spre vânzare în 1912 galeriei de anticariat Heinemann din München, figurând ca portretul prințesei Golstein-Bek⁴⁰, de unde a fost procurat de contele rus Gudovici pentru pinacoteca sa din „Vvedenskoe”, gubernia Moscovei. Probabil, în urma naționalizărilor efectuate după evenimentele din 1917-1920 portretul în cauză a ajuns în 1924 la muzeul Rumianțev din capitala Rusiei, iar din 1948 în cel de Arte Plastice „A.S. Pușkin”, unde se păstrează până astăzi și unde a continuat să figureze ca „Portret feminin” până prin

³⁹ Кузнецова И.А. Французская живопись XVI– первая половина XIX века. Государственный Музей Изобразительных Искусств имени А.С.Пушкина, Москва, 1991, с. 7.

⁴⁰ Rohe M.K., Eine Ausstellung franzosische Rokokomalerie in der Galerie Heinemann in München, in *Cicerone* 1912, t. 2, S.128, Cat. 132.

Foto 8: Prințesa Ekaterina Dimitrievna Golițâna [Cantemir]. Portret de Jean-Marc Nattier (Paris, 1757)

1991⁴¹. Identificarea a fost făcută în ultima vreme, căci în toamna anului 2008 acesta era expus în muzeu deja ca „Портрет Е.Д. Голицыной. 1757 / The Princess Golitzyna”. Astfel, deși până nu demult acest portret era în vizorul cercetătorilor, fiind catalogat și publicat de mai multe ori ca „Portret feminin”, nu se știa că ar fi al Smaragdei-Ecaterina

⁴¹ Кузнецова И.А. Французская живопись XVI–первая половина XIX века. Государственный музей изобразительных искусств имени А.С.Пушкина, Москва, 1991, с.244-245, nr. 62.

Cantemir-Golițâna. Datorită identificării și expunerii în muzeul moscovit am constatat că acest din urmă portret a rămas necunoscut specialiștilor în materie și nu a fost inclus în niciun catalog de specialitate și cu atât mai mult nu a fost menționat în vreo lucrare dedicată iconografiei Cantemireștilor.

Astfel, prin publicarea acestei pânze a Smaragdei-Ecaterina Cantemir-Golițâna venim cu modesta noastră contribuție prin care completăm portretistica feminină cantemiriană.